

Az első halál

1968. szeptember 29., vasárnap

Délelőtt fél tíz tájban Ungváry József István nyugdíjas gépészmérnök, hűtőtechnikus Hedy Stumpffal sétálni ment a Margitszigetre. Az utóbbi napokban már mindig a felesége kísérte. Hűvös volt, de sütött a nap, Ungváry József hosszú, szürke, nehéz kabátot viselt, amilyeneket abban a korban gyártottak. A Váci út felé mentek; utánuk néztem az ablakból. Akkor még jól lehetett látni a nyitott piacon és a mellette levő Lehel úti grundon túl a Ferdinánd téren elágazó Lehel és Váci út forgalmát. Vékony, ösztövé, egész kicsit előrehajló fekete alak a messzeségben; elég gyorsan lépdelt a jóval kisebb, kövérkés anyám mellett. Menet közben olykor eltávolodott pár centiméternyire anyámtól, kezét a zsebében tartotta.

Két nappal előbb, péntek este erőszakkal hoztam fel a kapualjból. Erős, nagy felindulással járó birkózás volt, anyám próbálta nyugtatni, kérlelni – könyörgök, jöjjön fel, apám –, kérleltem lihegve, a házmaster meg ott állt néma tanúként. Az ellenállást egy ideig még a liftben sem hagyta abba. Aznap a vacsoránál nem mozdította a fejét, amikor megsimogattam. Valami olyan történt belül, ami még soha. Ahogy még sohasem történt az erőszak sem. Másnap megborotváltam: már majdnem olyan volt, mint máskor. Ezen a vasárnap reggelen mégis tartottam valamitől. De még nem tudtam igazán, mitől. Szombaton nagyon el akart menni, de nem engedték. Noha anyám mondogatta, mintegy az egész világnak: *Lasst ihn gehen*. Hagyjátok, hadd menjen. Számítottam rá, hogy nehezen fog anyámmal visszatérni.

Egyszer, néhány héttel korábban már megtörtént. Hazaérve a kapu előtt megfordult, és anyámnak követhetetlenül gyors léptekkel otthagya. Már sötétedett. Hajnalban csöngettek, két rendőr állt az ajtó előtt, közöttük ő. Áradt belőle a szégyenérzet, de már nem tudott semmit se kifejezni. Elmondták, hogy az erdők övezte hűvösvölgyi Nagy-réten akadtak rá, lefeküdt a fűre. Tisztába tettük, ágyához kísértük, mindvégig szótlan volt; lehajtotta vékony, hosszúkás, ősz fejét. Még volt rajta kevés, vékony szálú haj, melyet mindig gondosan elfésült, kis átlóval a harmadán. Törékeny volt rajta minden, de *benne* valami egyáltalán nem volt az. Ezt éreztem gyerekkoromban is.

1968. szeptember 30., hétfő

Vasárnap délben anyám hazaérkezett, egyedül. Elmesélte, hogy apám – *Vati* – nagyon jókedvű volt, szinte boldognak látszott, ment ide-oda a szigeten, megpróbált még a pincéreknek is magyarázni valamit a kaszinóban. Aztán hazafelé jövet egyre nyugtalanabb lett, a ház felé közeledve már vonakodva jött. – *Nem* – mondta –, *nem* – többször is, majd a ház közelében végleg megállt, amikor anyám kérlelni kezdte, hogy mégis jöjjön haza, *komm, lieber Josi, komm nach Haus*, visszafordult, a kabátját menet közben levetette (anyám kénytelen volt átvenni, különben ott hagyja a föl-

dön), és hosszú lábain rendkívül gyorsan elment. Anyám ilyen sebesség mellett el se szánta magát arra, hogy kövesse. Déli egy óra körül járt.

– *Was wird jetzt?* – mondogattuk egymásnak, most mi lesz, rossz előérzettel. Az este hidegnek ígérkezett, néhányszor lenéztünk az utcára, úgy emlékszem, egyszer ki is mentem, körbejárva a környéket, körülnézni.

A szomszéd lakó mesélte, hogy vasárnap délután látta a Lehel úton, amint jött, vagy éppen ment, nem lehet tudni. Elképzelem, ahogy előrehajolva, kissé hosszú, vékony piszkafakarjait védtelen-jólnevelten lengetve maga előtt, előre-néz, homlokát ráncolja, mint aki még gondolkodni próbál, pedig már csak a járás fáradtsága, a lihegés, akár a remény, hogy egyszer mégiscsak megnyugvásra lel, ezért megy, megy, egész délután, egész éjjel, ki tudja, miként, megcsalatva, mindenkitől elhagyva, magányosan, annyira egyedül, amennyire jobban már nem lehet lenni, és nem jön haza, mert úgy van neki ott benn, egész lelkét kitöltve már, hogy nem, oda nem.

Az összeszorított, vékony ajkú száj, a védtelen, erőfeszítéstől összeráncoló-dott arc, az a szegény, kemény – viszonylag kicsi – ősz hajú feje, a kalapja alatt a néhány sima szál haja, melyet már csak az utóbbi hetekben felejtett el véglegesen rendesen ferdén hátrafésülni, a kalapja, a jellegzetes, mely, amikor aztán hetek múlva újra megpillantottam, olyan elevenen fájdalmas élességgel újra felidéztek a távolban a látványát, amint fején van, hordja, öreges-szikáran, szenvedve gondolatok nélkül, csak az érzelmek, de nem volt már megfogalmazásuk, csak tartalmuk. Nem szabad belegondolni.

Egész éjjel csak ment. Összesen közel húsz óra lehetett, míg végleg leheveredett. Ez közel hatvan kilométer. Pedig nagyon fájhatott a járás. Az előttem élt nemzedékek megszokták a hosszú járásokat, még nekem is természetes volt. Mikor hetek múlva viszontláttam a cipőjét, azt a fekete kalodát, a talpa elől föl-nyílt, véresre járhatta a lábát, utoljára láttam is az ujjait a kórházi ágyon, a sebek nyomát.

Mi dolgozhatott benne? Milyen számkivetés lehetett ez? Előző napokban már mondogattuk neki, hogy ne menjen a nővéréhez, mert beteg, pihennie kell. Nem látszott, hogy felfogja, de nem is tehetük próbára, mert szombaton nem engedték el. Ez még jobban elmélyíthette, bizonyíthatta, ami benne péntek este végzetesen összeállt. De akkor még nem tudtuk. Pontosabban nem ismertük, amit talán már tudtunk. Vasárnap anyám újra mondta neki, lassan hangsúlyozva – *Maria ist schwach, sie will es nicht, dass Du zu ihr gehst* –, akkor hirtelen így válaszolt: – *Az nem igaz.*

Nem lehet igaz, hogy Mária se akarja.

Hogy ez hogy volt ebben az állapotában mégis lehetséges? Egy ennyire tisztán és határozottan megfogalmazott mondat? *Az nem igaz.* Olyan mélységből törhetett fel belőle, hogy ezúttal meg tudott még formálódni, tökéletesre, akár egy örökké érvényes költeménysor.

Mária, a nővére mesélte később. „Mindig jött, néha már naponta négyszer. Én beteg voltam, alig álltam a lábamon. Mondtam is nektek: egy ideig ne jöjjön, hadd pihenjek. Neki is. Úgy tettem, ahogy mondtátok, hazaküldtem. Mert itt akart maradni. Azt mondta: oda – mármint hozzánk – nem mehet. Azt mondtam neki: Pistukám, magának ott van az otthona, Hédike várja. – Hazaküldtem.

Kikísértem az utcára, onnan indítottam útnak. Azt mondta akkor: *Máriám, ezt nem vártam... hogy engem... – közben a lábára mutatott – ...mikor ez is... úgy fáj.*”

Mindez hetekkel korábban. Valami már akkor készen volt, pedig még meg sem történt a péntek... Aztán a péntek, igen. A mondat végén a pont. Pont pénteken.

Réges-régen kezdődhetett, nem ekkor. Ez már csak a végkifejlet volt.

Nagyon fájhatott a lába. Az utolsó évben volt nap, hogy nyolc-tíz órát talpon volt, de általában legalább három-négy órát sétált az aszfalton. Egy mai hetvenéves esetén szinte kizárt. Villamosra már nem mert szállni: nem értette az összefüggést a bérlet és az utazási jog között, és inkább félt. Már csak töredék mondatok, félig – és többnyire – hibásan kimondott szavak hagyták el a száját, és konok természetességgel várta el, hogy még most is mindenki megértse. Mint aki még azt sem látná be, hogy milyen állapotban van. De ez a lényének lényege is volt. A géptervezésben talán nem okozott gondot, ott a belátást a hozzáértés, az ismeret képviselte. Megtanulta, hogyan engedelmeskedjék neki az anyag, ne vaduljon el a gép. De én nem voltam gép. Hiába szerettem. És ő is hiába. Mostanra pozdorjává zúzottan.

Talán csak egy kicsit több szerencse az életében. Fiatalabb korában. Hiszen rettenetesen tudott tanulni, ha a munkájáról volt szó. Ösztönösen – és kötelességtudatból.

Ugyanakkor még most is felfogott bizonyos dolgokat. Néhány héttel előzőleg még Máriának elromlott az asztali lámpája. Az a lámpája, melyet évekkal előbb még ő maga, apám javított meg, teljesen felújítva. Mint mindent a családban. Most odatette apám elé, kipróbálva, tud-e még valamit kezdeni vele. Ő megnézte, megfogta nagy óvatosan. Azt mondta: – *Igen... én... ezt... én... én... akkor...*

És lassan, mintegy felismerésre jutva, keservesen sírni kezdett. Talán még ilyesmit is mondhatott: – *én most már... soha semmit...*

Előttünk sohasem sírt.

Pedig előttünk is megismétlődött ez. Most utólag visszaemlékezve, szinte biztos vagyok benne. Emlékszem, négy-öt hónappal korábban lehetett, egyszer arra lettünk figyelmesek, hogy az előszobában az óra biztosítója megszakította az áramot. Onnan láttuk, hogy a szobákban nem jártak a villanyórák. Mert ő úgy rendezte be a lakást, már a házassága kezdetétől, hogy minden szobában volt időmérő. A fürdőszobában is, besüllyesztve fölül a keskeny, magas, világossárga szekrény egyik szárnyába. Később, jobb megfigyelőképességű barátaim különös hangsúlyokkal, szóvá is tették ezt. Szokatlan lehetett nekik, magyaroknak. Bennem csak lassan tudatosult – de nem változtattam. Valami még most is, ennyi idő után is, mint valami természeteshez, köt ehhez.

Ahogy körülnézek, látom, hogy a szobájában, az íróasztala fölötti dugaszoló aljból, magyarul a konnektorból két drót ágazik ki. A zárlatot ezek okozták.

Vékony, kicsi, finom ráncokkal borított, mégis inas ujjai már merevek voltak kissé. Ezekkel az ujjával próbálhatott megjavítani valamit, mintegy újra megkísérelve, hogy hátha mégis képes rá. Bizonyítani akart, talán önmaga előtt. Megpróbálni, hogy tudja-e még csinálni, amit esetleg már végig se gondolt, vagy éppen fordítva: végiggondolt szavak nélkül, de a logikai összefüggéseket már több ponton nem ismerte föl. És bedugott két drótot a konnektorba, mert valami rémlett még benne valamiről.

A legrettenetesebb az volt, amit én tettem. Megint nem hagytam magamnak elég időt, hogy helyesbítsek a hirtelen keletkezett indulataimon. Dühösen bementem hozzá, gesztikulálva odamutattam, éppen oda, ahol ő próbálkozott aggodó szívvel és romokban heverő elméjével még valamit csinálni, és tudta már, hogy nem megy, hogy valami nincs rendben, hogy mi, azt már nem tudta fölfogni, és én ekkor megszegyenítettem. Pedig még a kezét is szerettem. Amivel ütött egykor. Semmit se jelentett az egyik felemben.

Ezt nem bírta még most sem elviselni, ezt a megszegyenítést, amit elkövettem. Minden idegszála tiltakozott ellene.

A lelke volt változatlan. A lelke volt olyan, hogy apaként egész életében csak a fölény helyzetében tudta magát elképzelni. Legalábbis akkor, ha az utóda nem pontosan úgy viselkedett, ahogy ő elvárta. És most az utóda előtt megszegyenült. Biztos nem először. Hosszú időn keresztül sok kisebb, láthatatlanul maradó eset kellett hozzá. Hiszen annyiszor, ha velünk volt, és mondtam valamit, fölháborodott. Életének egyik felét az üzemében, a műhelyében, közben-közben a gyárakban, majd a tervezőintézetben töltötte, olyan helyeken, ahol egy év után senki nem emlékszik már senkire. A másik felét velünk. Lépten-nyomon sérthetem őt, beletaposhattam abba, ami a szemében szent és sérthetetlen volt: a szülői tisztelet, az atyai tekintély. A lényemmel, a felfogásommal már eleve az ellenkezője voltam mindannak, amit ő mértéknek tekintett. És nem tudtam számára felfoghatóan kifejezni, hogy ennek ellenére ez nem neki szól. Én nem egy Jacques Thibault voltam. És hol van az már. Csak én voltam. És így életének felében kellett boldogtalannak lennie valahol a lelke mélyén, mert nem volt otthon velem. Otthontalan lett miattam az otthonában. És mert alapjában véve szelíd volt, bezárkózott. Biztos, hogy ha más környezet veszi körül, nem *így* zárkózott volna el előlem, de legfőképpen a világ elől, ahogy tette. Talán nem zárta volna be előlünk mindenét, a fiókjait, talán nem lett volna örökké sértett-haragos, hogy mi semmit se csinálunk, amikor ő valamit javít, a házi munkában tesz-vesz.

Nem, nem igaz, hogy ne szeretett volna, ha a társa lettem volna. Szívesen működött volna együtt velem, ha én lettem volna iránta megértőbb. Felnőtt voltam már, elvárható. Mégis, néhány évvel ezelőtt, amikor a házunk utcai kerítésének talapatát javítottuk, ahová akkor még – lakott lévén – nem tudtunk beköltözni, mennyire indulatos lettem, mert egy szerszámot elfelejtett elhozni. Pedig úgy volt, hogy együtt, közösen csináljuk, és ennek biztos, hogy örült. Még az is lehet, hogy erre nagyon is vágyott. Nem sikerült, miattam. Még mindig, legbelül, alárendeltem magam neki, ami visszagondolva szinte hihetetlen. Valami még mindig gyerek volt bennem, aki nem értett még semmit. Eleve úgy voltam vele, hogy ezekhez a munkálatokhoz jobban ért. Később ez már nagyjából kiegyenlítődőtt, hiszen én is gépészmérnök lettem, előtte, az internálótábor után egy ideig még vasesztergályos is. Megtanultam, ahogy ő is, csak ő már tízéves korában, hogy egyszerűen csak meg kell fogni valamit. Megfelelően. Most is azt hittem, mindenben hagyatkozhatom rá, a hanyatlása még nem volt feltűnő. Pedig egy ideje már nem dolgozott nyugdíjasként tovább. Eleinte csak a termodinamikai számításokat nem tudta elvégezni, ezt jelezte nekem (nini, hiszen mégis volt bizalma bennem), és én attól kezdve megcsináltam neki otthon. De ezt egy idő múlva észrevették vagy megsejtették az intézetben. Akkor a tervrajzok ellenőrzését bízták rá.

És egy idő múlva észrevették, hogy ebben is kezdi elveszíteni az illetékességét. Ekkor végleg csak nyugdíjas lett, de évekig élt még tevékeny életet. Mindent megjavított, karbantartott otthon. Aztán már ez se volt így. És megint dühös lettem, mint mindig, holott el kellett volna tudnom viselni, legfeljebb egy rejtett sóhaj, feléje pedig egy megbocsátó mosoly. Meg kell most bocsátanom magamnak, mert különben nem tudok tovább írni. Akkor föl kellett állnom a megkezdett kőművesmunkából, hogy hazamenjek, és ő néhány lépést tett utánam, majdnem engedelmesen, megpróbálva vitatkozni is, noha tudta, hogy ő a hibás, de nem bírta ki, hogy valahogy ne cáfolja, és olyan esendő volt, és olyan ártatlan, ahogy hosszú, merev lábával esetlenül követni akart néhány lépésen keresztül, de látta, hogy nem bírja sebességgel, még mindig látom, belém égett magas, hosszú alakja a járdán, utánam nézve, önmagában beszélve, valamit még magyarázott nekem, de hangosan nem mondja, mert már messze vagyok, tízméternyire, és még mindig az indulataim... Akkor még beszélni tudott.

Azt mondtam: előttünk nem sírt. Ez nem volt igaz. Sírt itthon is. Akkor, amikor elkezdődött, hogy a széket sem tartotta már vissza. Még az elején, amikor ez kiderült. Hazajött, és észrevettük, mi történt. Nagy nehezen betuszkoltuk a vécébe. Sehogy se akarta megérteni, hogy hova akarjuk vezetni, ezért ment olyan nehezen. És azután már nem tudom, mi történt, csak anyám volt mellette – vagy a közelében, de a vécében, a sok keserves huzakodás után, amikor már végre valahogy megértette, és már lent volt a nadrágja, és eljutottunk a célhoz, akkor sírt, miközben anyám mosta, próbálta tisztába tenni. Érezhette, hogy ez már a közeli megsemmisülés jele, a teljes és visszavonhatatlan szellemi működésképtelenség? Vagy csak a tehetetlenség felismerésén sírt, azon konkrétan, ami történt, anélkül, hogy érzelmileg beleágyazta volna a sorsába, abba, hogy íme, az eleven egykori léte visszacsinálhatatlanul a múlté? Még azt is megérezte volna a lelkében, hogy a legnagyobb borzalom les rá, ami csak elképzelhető? Nem hiszem. A szégyen érzése miatt sírt. De a lelke ebben is, továbbra is élt.

Máskor is sírt. Azután, hogy az utcán a nadrágjába szart, hazajött, nagy nehezen a vécébe vittük, rávettük arra, hogy ráüljön, a maradékot – ami még benne lehetett – oda eressze, olyankor néha, nagyon ritkán, de hallottam, hogy egészen halkán – szinte vinyogva – sírt, kihallatszott a félig nyitott ajtókon keresztül a szobába, miközben előregörnyedve ott ült, vagy tehetetlenül állt, leesett nadrággal, és anyám körülötte tett-vett, vagy ő éppen hátranyúlt, kezével megérintette saját széketét, valahogy homályosan ugyanis emlékezve talán a papírra, mellyel régebben kitörölte magát, de mostanra csak a mozdulat maradt, és ez a különös bizonytalanság, mintha csak félálomban tenné, a mozdulatai olyan vontatottak, lassan nyúl, mozdítja a kezét, mint aki eltöpreng valamin, önmagához közlendője lenne... ugyanakkor minden részmozdulattal visszakozik, megszámlálhatatlanul sokszor ismétli, ettől úgy tűnik, keze olyan remegős lesz, az ujjával többször tapogatva fogja meg alsónadrágját, tartja, egy perc alatt néha tízszer is elengedve és megfogva, de ezek az elengedések és megfogások olyan sűrűn, olyan felváltva követik egymást két eres, csontos kezével, hogy a nadrág nem esik le, sőt előbb-utóbb fölhúzza, vagy elnyúl hátra, és megfogja a szövetre keményedett széketét, ugyanúgy százszor, bizonytalanokodva... Pontosan nem tudom, hogy történt, előttem ilyenkor nem sírt, ha én tettem tisztába, mindig valamit mondogatott, és

ezt ugyan a kimondott szavak alapján már nem lehetett megérteni, de a gesztusok, az arc láthatatlan játéka ismerős volt, ugyanaz, melyet még a korábbi években láttam, mindig olyankor, amikor – még jól beszélve – azt mondta valamivel kapcsolatban, hogy: – *miért, majd ha te is öreg leszel, neked se fog menni már.* – Azért emlékszem erre jól, mert az elején, még évekkel ezelőtt, amikor még csak egy-egy szót nem tudott kimondani, és én türelmetlen voltam – szokás szerint –, sokszor mondta ezt, szinte hivatkozva rá, mintha az öregséggel minden embernél ugyanez járna együtt.

Nagyon nehezen lehetett rábírnival valamire. Mindig mindenről azt hitte, az ő megrövidítését célozza. Egy számára idegen világban élhetett itthon, ezért alakulhatott ki és rögzült ez a képzelet. Ha beszélgettünk a jelenlétében, nagyon gyakran előfordult, már nem tudott semmit sem kifejezni, és nem is lehetett semmit sem megértetni vele, hogy hirtelen azt mondta: – *Ugyan... –*, vagy: – *Nem... –*, vagy: – *Áh....* Pedig nem is érthette már, amiről szó volt. Elég volt a hangom. Valahányszor valamire rá kellett venni, szinte közelharcra került sor. Nem csak azért nem értette meg rögtön, hogy a véccére akarjuk ültetni, mert leépült szellemileg. Ez lehet, hogy minden ilyen esetben hasonló értetlenségekkel jár. Annyira soha nem épült le, hogy ezt kedvező körülmények között viszonylag hamar meg ne értette volna. Azért sem értette meg, és azért tartott hosszú ideig, míg megértette – rendszerint akkor, amikor már a véccén ült, s nem volt mit „előre” megérteni –, mert a lelkében véglegesült, hogy mindig arra kellett felkészülnie, hogy velünk nem érthet egyet. Ez évtizedek során alakult ki, mintegy fölhalmozódott benne ez a meg nem értés irányunkban, mert állandóan azt tapasztalta, hogy azt, amiket én mondtam, és egyáltalán, amilyené én váltam felnőttként, azt nem fogadhatja el, azzal nem érthet egyet és főleg: abból semmit sem ért. Még akkor se, amikor szellemileg teljesen önmaga volt. Az valami teljesen idegen, mindent, ami neki megdönthetetlenül rögzült, semmibe vesz.

Anyám pedig ebben nem volt partnere. Neki semmiféle problémája nem volt velem. Egészen más volt, egyszerű, apámat soha nem hagyta el érzelmileg (ahogy én se tudtam elhagyni), de gondolkodásában sok mindenben ugyancsak teljesen más. Emberismerete volt, nagyon meg tudta ítélni a dolgokat, a férjével ellentétben, aki mindent adottságnak fogadott el. Előbb-utóbb minden hatalmat tisztelt. Anyám meg, hát ez eszébe se jutott. Talán csak Svájcot. De azt inkább szerette. Ez összehasonlíthatatlanul több volt, mint tisztelet. Mérték, becslés – és örök vágyakozás. Köztem és anyám között nem voltak se alkati, se szemléleti ellentétek, és ezért a férjének úgy tűnhetett, hogy mindketten vele szemben állunk. Mostanra, amikor talán már csupán az érzelmi képességei voltak érintetlenek, éppen ezért nagyságrendileg kellett volna nekem megértőbbnek lennem, hiszen benne már a belátás, a megfontolás, a megismerés semmit sem tudott szabályozni. És ez a tudat nélküli, de semmivel sem gyengébb lelki világ, elveszítve értelmi támaszát, már szelektálni képtelen, monoton körforgásban volt: egy különös állapot, melyben valaki csak érez, csak érezve emlékezik, de már semmit sem tud. Egy mindenektől magára hagyatottság.

Az utolsó pillanatokban jöttem rá valamire. De már csak nagyon rövid ideig élvezhette ennek örömét. Félt tőlem. Egyre inkább. Néha nagyon szelíd volt. Talán ilyenkor félt a legjobban.

Az utolsó éveiben sokat járkált a városban. Kezdetben villamosra szállt, egy idő után le is tudott ülni, végigment a vonalon a végállomásig, valahol átszállt, azon a vonalon is végigment. Később már csak gyalogolt. Fel se merült, hogy szabadságában korlátozzuk. Egyébként is, gyakran fölkereste egyetlen, még Magyarországon élő nővérét is. Tudott tájékozódni, noha egyre nehezebben fejezte ki magát, végül már szinte sehogy.

Azt mondtam, apaként csak a fölény helyzetében tudta magát elképzelni. Ez se volt igaz. Egyszer, egy délután, ülünk a szobánkban a feleségemmel, anyám valahol a konyhában neszez, az ajtónk nyitva, halljuk, hogy közeledik (nemrég érkezhett vissza félnapos kószálásából). Egyre lassulnak a halk lépői, mintha egyre bizonytalanabban jönne az ajtónk elé. Aztán sajátságos kaparászást hallunk (kopogni már nem tudott: a cselekvés logikáját nem ismerte föl, csak valami mozdulatra emlékezett). Megjelenik a nyitott ajtóban, fél lépést beljebb téve megáll, kezét a törzse mellé tartva, a sötét zakójához érintve a tenyerét, hosszú, jól nevelt tartású alakjával finoman meghajol, arca szelíd (a félelemtől szelíd?), ősz a szemöldöke, akár a haja, meghajol finoman... – *m'piszkereszik* – mondja. Szeretném megnyugtanni – Nincs semmi baj, apám – mondom, mosolygok rá, csak hogy ne féljen, óvatosan, mint aki kötelezettségének tesz eleget, visszavonul, átmegy a középső szobán, ahová az előszoba nyílik, visszatér a szobájába. Hiába nézek Évára, ezen már nem tud senki segíteni. Van valami bennem megváltoztathatatlanul, ami miatt most már fél tőlem. Ki tudtam mondani, de nem éreztem sehol se segítséget ez ellen, az ő számára. Ez így maradt örökre.

Jó, hogy borotválkozni is elfelejtett. Mióta kihúlt fejét láttam, száját, abban a különös-beesett, a haláltól fityülésszerűen o-kerekségűre összehúzott alakjában – Hedy Stumpfé egyáltalán nem ilyen lesz –, ahogy a bőr az orr felől hosszasan lehúzódik a szájüregbe, és az áll is egészen apró lesz, csak a szemöldöke tűnt még vastagabbnak, még férfiasabbnak. Istenem: férfi volt, és homlokán a ráncok voltak a régiek. Azóta is örülök ennek. Hogy utolsó hónapjaiban én borotváltam a géppel, erős, sörtekeményességű fehér szőrét, hogy csak úgy recsegett a borotva, és olyankor át kellett ölelnem csontos fejét, melyen a bőr, a hús és a vonások azt a kifejezhetetlenül meghitt összképet adták, mely az idők kezdetétől fogva eltörölhetetlenül belém vésődött az indulat, a szeretet és a szájalom párás emlékezetfelhőin keresztül. Rosszul mondom, mert nem volt csontos. Volt a fejében valami szikárság, amennyiben nem volt rajta semmi felesleges, semmi a társadalmilag erős sugárzó, hatalommal rendelkező vagy arra képes férfiak izmos pofa- és koponyahúsából, de a nyak tövén puha is volt, arcában lágyságok voltak (éles szemmel valami egyszerűség), a bőr meglöttyedt helyenként, különösen az álla mögött és az arca alatt. Homlokán a ráncok mélyek voltak már, és kisimíthatatlanok – és mennyire ismertem őket! Ahogy száját összecsuksa, vékony ajkait, melyeket kissé mintha sebezten tartott volna, mintha azt fejezné ki, hogy magára hagyták. Nem lehet senkinek sem segíteni abban, hogy az ajkát hogyan zárja össze és nyissa ki, hogyan tartsa, a legkevésbé ezt, csak éppen nem ugyanaz, ha valaki úgy érzi, nincs egyedül, vagy teljesen egyedül van, és ez volt az ajkain.

Örülök neki azóta is, hogy abban a néhány hónapban még átölelhettem a fejét, mikor borotválnom kellett; fölülről fogtam át a bal karommal, a kezem elhaladt a

tarkója mögött, a füle mellett, és tenyeremmel megtámasztottam valahol a nyakát, hogy azon szétnyitva, hüvelykujjammal fölérjek az arcára, és kisimítsam a borotva előtt a bőrét. Nem tudom, miért nem szólaltak meg ilyenkor az érzelmei, hogy biztonságban van, lehet. Talán, mert újat már nem tudott tanulni, és a régi tudása nem volt elég ahhoz, hogy értesítse, most éppen szeretik? Kétségtelen: régebben sohasem a fia borotválta. Örülök, hogy olyan sokat fogtam meg az utolsó időkben az arcát. Most kezemmel a fejemhez nyúlok, végigsimítom valahol az állam (ujjam hegye valahol a fülem mellől csúszik végig az állvonalon), és egyszerre őt érzem, ötvenhárom év távolában, a megismert domborulatokat, a sok jellegzetes, rejtett vonást, amit csak én ismerhetek önmagamon. És amikor kicsi voltam, az anyámon.

An Mutti.

Milyen voltál, mikor halott voltál; te szegény? Istenem, ha tudnád.

Kár, hogy csak az utolsó hetekben jöttem rá. Arra, hogy a gesztus olyan neki, mint szomjazónak az ital. Hogy neki mindig az volt a fontos, hogy odamenjen hozzá az ember, és megsimogassa, vagy ha – annak idején, régen, hetvenöt évvel ezelőtt, 1946 körül, tízévesen – hazaérkezett, eléje fusson az előszobába, és köszönjön, hangosan, jól nevelten; emlékszem, egy ideig, gyerekkoromban – hetvenöt évvel ezelőtt, 1946 körül – magamtól, fogalmam sincs, milyen sugallatokat követve, csináltam is ezt: akkor mondogatta is, mennyire elégedett. Talán éppen jó akartam lenni Azután abba hagytam.

Most úgy jöttem rá erre, hogy kénytelenek voltunk mindent igénybe venni, ha valamire rá kellett vennünk; például arra, hogy jöjjön ki a konyhába enni, vagy mossa meg a kezét. Később megismertem apósomat, Monspart Gábor Nádasdy-huszártisztet, aki a börtönévei után, már a házasságkötésünkkor nadrágos lóinszeminátor volt egy termelőszövetkezetnél. Levette az ondót a kancától felajzott méntől, és ezzel a szerkentyűvel egyben gyorsan és biztonságosan, nem a véletlenre bízva, hogy sikerül-e vagy sem (ami a természetben egyáltalán nem így van), iparilag hatékonyan megtermékenyítette a kancát. A legjobb lovasok közé tartozott. Láttam, hogyan idomít, gyakoroltatja az ugratásokat és a jármódokat. Töredékesen kiejtett szavakkal, érzékeléssel és érzékeltetéssel. Ez nem értelmiségi munka – vagy ha igen, a legmagasabb rendű. Belülről jövő, mintha maga is ló lenne, átértett gesztusokkal idomított, „tanított”, nevelt. Már a megjelenése, a mozgása is: ha a kutyák meglátták, azon nyomban a hátukra vetették magukat, mind a négy lábukat szétvetve; csalhatatlanul megérezték a bekövetkező, dörmögő hasvakargatást.

Otthon a huzakodást szerettük volna mindenáron elkerülni. Anyám értette a dolgát, neki ez magától jött. Én meg ösztönösen – fogalmam sincs, hogyan jöttem rá – simogatni kezdtem az arcát. Ilyenkor vált kezesebbé, különösen, hogy erre korábban szinte soha nem került sor részemről. Minden könnyebben ment, ha nem is zökkenők, visszaesések, ellenkezések nélkül. Ezután jöttem rá – az utolsó hetek voltak –, hogy odamegyek hozzá (csak úgy, minden ok nélkül), amint a vacsorája előtt ül, a megvilágított konyhaasztalnál, az általa felszerelt otthonban, ahol az elektromos rendszertől, a porszívótól a hűtőgépen át a centrifugáig minden az ő szerelő-javító munkájának a keze nyomát viselte, a feje, a félig hátraférsült sima, néhány szál haja, a füle, minden-minden még élt, eleven volt, és megsimogattam az arcát. Végzetesen későn történt.

Ilyenkor felállt, kezét csókolt. Nem mindig, de előfordult. Örülni azonban, akár egy gyerek, mindig örült. Szinte már nevetett, és valami ilyesmit mondott: *te... te... igen... én tudom... te igen... nagyon... én... jó, jó... csak igen...* – szinte szó szerint. Aztán jött még néhány érthetlenebb szó: *mgpsz, ngsz*. Ezek már bonyolultabb érzések kifejezését lettek volna hivatottak szolgálni, és én távoztam a szobánkba, ő meg folytatta a vacsoráját. Mindent megevett már, ami az asztalon volt.

Egyetlenegyszer nem ismétlődött meg ez. Péntek este, miután felcsöngettek nekem, és lementem anyámhoz, aki semmit se tudott már tenni, aztán, hogy akaratlanul a huzakodásban, meg is ütöttem, ott lent a kapualjban, az erőfeszítés hevében, hogy fölhozzam. Megsimogattam az arcát – ugyanúgy ült a lámpafényben –, de mozdulatlan maradt, a tányérja felé fordulva. Pedig addigra látszólag megnyugodott. Mikor a házmester kinyitotta a liftet, még ellenkezett, de fenn az emeleten már engedelmesen és az átélt izgalmaktól egész csöppet remegve a testében jött velem végig a folyosón az ajtónkig. Bevégeztetett.

Nem bennünket hagyott el. Soha nem hagyott volna el bennünket, ahogy mi se őt. Akármekkora különbség keletkezett is közte és közöttem. Ugyanúgy nem lett volna rá képes, ahogy mi sem fordítva. Az Alzheimer-kór megsemmisítette a gondolatainak közvetíthető részét, a megbántottsága végül lehetetlenné tette, hogy ezen túltegye magát, és inkább kiment a halálba, de még ebben is hozzája tartoztunk, számára már eltéphetetlenül.

Elképzelhetetlen volt, hogy bezárassuk őt leépült, élőhalott öregek közé, vagy egy elfekvőbe. Olyan mélységben tartoztunk össze, ahová nem hatolhatott le se ellentét, se teher, se harag. Nem állítom, hogy egy idő múlva, ha megéljük, hogy tovább romlik az állapota, nem jutottunk volna el egy számunkra is végzetes határig, ha nem akarunk magunk is belepusztulni. Megkímélt tőle. Ezen nem változtat, hogy nem is tudott volna másként cselekedni. Valami benne a legvégső határig meg akarta őrizni saját magát, és ezért inkább a semmit választotta, mert a maga módján tettekes maradt. Minden félnksége, rettegetése ellenére az volt egész életében.

Mi se tudtuk pontosan, mit kell tennünk. Csak Hedy Stumpf természetes észjárása mentett meg mindannyiunkat a legrosszabtól. *Lasst ihn gehen!* – mondta. Hadd menjen.

Késő délután megtalálták. A körútba torkolló rövid Kádár utca egyik üzletének lehúzott redőnye tövében feküdt, halálosan kimerülten az egész éjszakai és másnapi állandó járás következtében. Figyelmesek lettek rá, rendőrt és mentőt hívtak, nem tudtak beszélni vele, bevitték a Róbert Károly körúti kórház ideg- és elmeosztályára. Onnan telefonáltak este, miután azonosítani tudták az iratai alapján, és a telefonkönyvben (akkor még volt) megtalálták a számát.

Felhívtam a testvéremet, beszámoltam apánkról.

1968. október 1., kedd

Reggel tízre benn voltunk a kórházban. Nem láhattuk. Erőszakkal el akart menni, lefoglák. Nem tudtuk, pontosan mi van és hogyan, mert oda nem engedtek be. Nincsen rá szó. Semmi kapcsolati tőkénk nem volt, hogy ezen változtathassunk.

Az orvos garantálta, hogy mindent elkövetnek az életéért. Kétségtelen, a hivatás kötelez. Meg a humanizmus. Apám azonban, anélkül, hogy tudott volna

erről, bennünket akart megóvni a folytatásától. De el nem mehetett már megint, ahogy ő akarta. A természet fölött – mint annyiszor – győzött az orvostudomány, a szaktudás.

1968. október 2., szerda

Délután öt óra. Meglátogattuk. Nem mehettünk be. Altatták.

1968. október 3., csütörtök

Ugyanaz. Mit élhetett át? Azon (ezen) a Magyarországon.

1968. október 4., péntek

Délután öt óra. Mikor meglátta anyámat, németül elkezdett folyamatosan beszélni. Sokat beszélt, keze enyhén remegett, véres nyomok az arcán, felpuffadt bőr. Valószínűleg, életében először, verekedni kezdett, mert mindenáron el akart menni. Mert ezt nem tűrte. Visszaütöttek neki, ez biztos. Valamit evett. Kitágíthatták az ereit, egy ideig feléledtek az agyában bizonyos területek.

Nyilván ezért nem láthattuk az első napokban. Rettenetesen nézhetett ki. Ezzel nekünk nem volt hova, kihez mennünk...

1968. október 5., szombat

Alszik. Tüdőgyulladás fenyegeti (még nem az influenza – az egykor rettenetes, amelybe az apja belehalt, és a majd később megint rettenetessé váló).

1968. október 6., vasárnap

Délután már négykor beengedtek. Láza van. A hátán feküdt. Csak nagyon nehezen reagált ránk, állandóan a fejéhez nyúlt.

Lényegesen soványabb lett, de valamit beszélt. Például azt mondta, *nem értem*.
Mária néneje is meglátogatta.

1968. október 7., hétfő

Megint beszéltem az orvossal. Tíz százalék remény. Noha még nincs tüdőgyulladása. Közben anyám volt mellette, de alig egy hang tőle.

1968. október 8., kedd

Változatlan.

1968. október 9., szerda

Az oldalán fekszik, felhúzott térdel, csontsovány, lázas, kezével olykor a fejéhez nyúl, lehet, hogy fáj? Mária, a nővére is itt van. Nem reagál. A szőlőszemet se veszi a szájába. Halálfej.

Mondták, vigyázzunk, megfulladhat, ha beleerőltetjük.

1968. október 10., csütörtök

Nincs eszméleténél. Valószínűleg haldoklik. A kórház nincs arra berendezkedve, hogy egész idő alatt mellette lehessünk.

1968. október 11., péntek

Tizenhét óra öt perc, mire beérkezünk. Látogatási idő. Halott. Megjön Mária néne, hozza a Bakáts téri plébánost, Tarnóczy Ferencet. Utolsó kenet.

HERR, SPRICH NUR EIN WORT, UND MEINE SEELE WIRD GESUND. EZ AZ, AMIT NEM TUDOK NÉMETÜL. ÍGY NEM GYAKOROLHATTAM. CSAK MAGYARUL TUDOM. EZ MEGBOCSÁTHATATLAN. CSAK EGY SZÓVAL MONDD...

Der zweite Tod¹

Hedy Stumpf állapota hat nappal korábban, csütörtökön változott meg. Néhány nappal ezelőtt még lementünk a Lehel piacra, nehezen, de járkáltunk az eladók között. Már kedvetlen volt.

1989. október 19-ét írtuk. Már zajlott a rendszerváltás, már tudtam, hogy most végre tényleg fel fogok szabadulni, mert 1945 nekem nem az volt. Öt nap múlva, október 23-án fog megnyílni a Belvárosban az a kiállítás, melyen a Történelmi Igazságtétel Bizottság 1956-os emlékmű pályázatára érkezett munkákat állítjuk ki. Közel egy év óta szerveztem, a megnyitó van soron, közben a beszédemre készülök.

Négy nappal korábban hívott fel. Azt hitte, hogy valamelyik kislány van a telefonnál, úgy süvöltötte: *nimmst Ferien, lasst mich doch nicht allein, es dauert ja nicht mehr lange*. Vegyetek ki szabadságot, ne hagyjatok már magamra, nem fog már sokáig tartani. Szabadságot vettem ki, hozzá költöztem, az örökké meghitt lakásba, ahová születtem, házasodtam és a gyerekeink születtek. Később, a halálát követő napon ráakadtam arra a naptári bejegyzésére, melyben ezt a telefonját rögzítette. *Telefoniert. Krach gemacht, mich allein gelassen*. Telefonáltam. Patáliát csaptam, hogy egyedül hagytak. Évek óta mindent följegyzett. Ez volt az utolsó előtti.

Másnap, péntek reggel még kimentünk a gangra, de nem bírta sokáig. Ebédre még evett. Alig tudott már járni, féltem, hogy a járókeretet rosszul emelve hátraesik. Este még tejbegrízt csinált magának, de már rosszul emlékezett, túl sűrű lett, erősen hígítani kellett. Krisztián is meglátogatta, jó részét megette. Ettől kezdve nem evett.

Ezen a napon jött meg a nyugdíja. Még mondta, hogy vegyünk neki valami finomat a Fórumban. Nem hitte volna, hogy még megéli ezt a pénzt. Feltűnő volt, hogy nagyon érzékeny és ingerlékeny lett. Rosszul érezhette magát, lokalizálhatatlanul, egész lényében. Mondtam neki, hogy ez az állapot talán fél évig is eltarthat. Kétségbeesett, hogy nem tud hamar meghalni. Ezen a napon írta be utolsó fontos élményét. *Pension*. Alatta: *1 Uhr Nachts*. Éjjel 1 óra. Svájci volt, és nőikalap-készítő – *modistin* –, becsülte a valóságot, a kézzel foghatót. Az utolsó áldott keze nyoma.

¹ A második halál.

Szombaton még varrogatta a papucsát. Hiányzott a biztosítótű is. Az ornyergét vörösre sértette a vastag 18 dioptriás szemüvege, melyet a szürkehályogműtéje óta használnia kellett. Leukoplasztot ragasztottam rá. A Fórumra már nem került sor.

Vasárnap már nem tudott felállni a vécéről, ahová kiment a járókával, ettől kezdve azt akarta, hogy kísérem ki. Az egész testét előntő rosszullettől szinte összeroppant. Fekvés közben és éjjel csapkodott a kezével a takaróra, hangosan feljajgatott. Nem tudtam mire vélni, mert nem mindig a fájdalom látszott okozni. Harag? Türelmetlenség, hogy nem ér véget? Mindig képes volt küzdeni, most a haláláért. Hogy mégis annyira tehetetlenül kell bevárnia...

Igen, abbahagyta a vízajtó szedését, az osztrákét, melyet a múlt héten három napon át hajlandó volt beszédni, és szépen ment le a víz a lábáról. De emiatt a hét végén negyedóránként kellett pisilteni (hogy ne legyen minden pisis), amitől kétségbe volt esve.

Talán az volt a baj, hogy káliumot se vett már be? A sóhiány? De nem tudtam elérni se Mártát, se Alaine-t, hogy tájékozódjam. Kérleltem, hogy vegyen be káliumot, de nem volt hajlandó. Ahogy vízajtót se. Ekkor elfogyott a türelmem, (megbocsáthatatlanul) hangosan esküdöztem, hogy soha többé nem kérem gyógyszer-szedésre, mert ez reménytelen. Én se voltam magamnál. Ő még, ahogy sokszor, halkan gúnyolódott is a gyógyszerhiszékenységen. Még most sem tudta megtagadni önmagát, de szenvedett szegény, rettenetesen. Elindult a haldoklás felé.

Október 23. Reggel hatkor keltem, még egy órán keresztül ismételttem a már előző nap memorizált szöveget. Tökéletes, kíméletlen megnyitóra készültem. Életemben végre először '56 óta megint megszólalhattam nyilvánosan. Éreztem, egyre jobban megy a szöveg, belém égtek a saját előre elgondolt szavaim.

Hogy is hagytalak el ezen a reggelen? Alig emlékszem. Reggel fél kilenc felé maradtál magadra. Akkor még tudtál ülni, olykor föltettem a lábadat az ágyra, és lefektettelek, de felkeltél, mert ülve jobban érezted magad. Azt hiszem, így hagytalak magadra. Éva alig valamivel utánam érkezett.

A forradalom évfordulója volt.

Először a várba mentem, a könyvtárba, ahol dolgoztam. Színes nyomtatón kinyomtattam a megnyitóhoz még szükséges szövegeket. Utána a Budapest Galéria a Belvárosban, ahol már álltak az '56-os forradalom emlékművére kiírt pályázatok a kiállítóteremben. Az utolsó simítások. Közben egészen halkan, a többnyire üres teremben, arra a helyre állva, ahonnan beszélni fogok, a néma szobortervekkel szemben, elmondtam újra a szövegemet. Az újjászületésemre készültem. Anyám pedig a fordítottjára.

Aztán interjú a *Szülőföldünk* műsornak (előző nap a *Táskarádió* adásának), majd a Saar-vidéki Televíziónak németül. Közben lassan gyűltek az érdeklődők. A *Beszélő* a megnyitó közben árusítani szeretne, nemet mondok, noha egy ideig a házam pincéjében tárolták a példányokat, és onnan terítették. Figyelmet akartam. Közben a tömeg teljesen megtöltötte a termet. A megnyitó pillanatában kiderült, hogy nem működik a mikrofon, túl kell harsognom a termet. Nem esett nehezemre. Olyan pillanat volt. „Oly korban éltünk, amikor az emberölést tudományos világnézet szentesítette. Összesták a tudományt és a hatalomvágyat,

az értelmet és az indulatokat, s ezért ami aljas volt, tudományos lehetett, és ami tudomány volt, az aljasság szolgálatába állhatott. [...] Feltehetjük hát a kérdések kérdését is végre: hogy bírtuk ki. Azt, amit pártszolgálatosok és karhatalmisták, számonkérőszékek és népbírák, nyilaskeresztesek és kommunisták, testvérek és elvtársak követtek el, nemcsak az észnek és értelemnek, hanem a léleknek is fel kell dolgoznia, mert a bűn és büntelenség kaotikus váltakozásairól van szó. E rémületes, az indulatainkban gyökeredző adottságunkat kivetíteni a művészet legitim feladata.” És anyám, akiről nem tudok.

Kész. Utána még a *Magyar Nemzet* szerkesztőségébe, korrektúraátnézés, közben hallhatom a tévéből Hornyák Tibor hordószónoklatát. Tizenkét év börtön után. Maga az iszony, ahogy gyűlölködve beszél. A szabadság első pillanatai. Körülöttem a lap újságírói arcán semmiféle reakció. Természetes lenne nekik? Még nem tudták, mi vár majd ránk. Haza Gopszihoz, ahogy Stumpf Hedviget, a nagyanyjukat a három unokám hívta. Az én anyám.

Előtte való nap még megvarrta a textilpapucsát. Pánikba estem, hogy nem tudtam meg mindent tőle az életéről. Szinte ütődötten megkérdeztem tőle, amit valójában már tudtam, mert mindent tudtam, mégis, talán a büntudatból rettegve, hogy az elmúlás előtt még legalább valamit kérdezzek, hogy miért ment el még az ostrom előtti napon, 1944. karácsony reggelén Pilisborosjenőre, ahol a háború utolsó két évének nyarait töltöttük, kiköltözve a bombázások elől. Harmincöt év távoláról volt szó. Nem volt már kedve mesélni, pedig régebben hosszan mondta el életének élményeit. Valójában már akkor beszámolt róla, amikor visszaérkezett, és én emlékeztem erre is. És utána is többször elmondta nekem, mint ezernyi más élményét legfiatalabb kora óta. Játszottam a padlón, miközben ő varrt, később tanultam vele a német helyesírást és franciául, majd a felnőttként együtt töltött óráinkban, melyek azóta pillanatokká zsugorodtak. Tejet, babot, szalonnát hozott Frau Meyertől, akinél a szobát béreltük a faluban. Délben már itthon is volt, egy német katonai teherautóra kéredzkedett föl, azonos anyanyelvet beszéltek, legfeljebb más dialektusban. Talán az akkori lelkiállapota érdekelt volna, amelyben ott időzött egykor az ég, utána a föld, szívében a menny és a valóságban a pokol. Svájc és Magyarország. Az élete Magyarországra házasodása előtt és után. Életének lényege volt ez a kettősség. Ez adta életének a keretét. Amelynek második, magyarországi fele egyik soha el nem felejthető mélypontjához közeledett annak a karácsonynak az estéjén, amikor a város ostroma elkezdődött. Ahogy lassan szemtanújának kellett lennie a zsidók deportálásának, aznap éjjel pedig az itteni, örökké idegen magyar világ történelméből következő végkifejletnek: a pincébe költözés, a következő másfél hónapban pedig a belövésektől meg-megrengő ház, a napok alatt kihaló, romhalmazzá váló város, az épületre zuhanó két bomba, a ház előtt, az utcán heverő zsidók, majd német katonák hullái és az oroszok megérkezése. És utána a látszólag teljesen megváltozott folytatás. Mindennek az igazi, fizikailag elvesztett hazája a legteljesebb ellentéte volt. Hogy ezt hogyan lehetett kibírni? Felnőttté válva belém égett a fájdalom. Hiába tudtam már addigra mindent, talán még mondhatott volna többet, mert az emlékek egy bizonyos határig egyre finomíthatók, ahogy egy fénykép felbontása is. Amelyben aztán mégis van egy határ, amikor a további felbonthatóság az értelmét

veszti. Ami még volt az emlékezetében, most már örökre elveszett. De lehet, hogy már eljutottunk a további felbonthatóság határáig, és ezért, és ekkor, és most kellett mindennek véget érni.

Ott találok a középső szoba díványának a sarkán, mely már évek óta az ágya volt, hanyatt fekve, a lába lelóg az ágy végében. Éva nem bírta se feltenni, se felhúzni. Látom, ez nem a reggeli állapot. Lassan rájövünk – agónia. Nincs egészen a tudatán. Hozzákezdünk, hogy rendbe hozzuk a dolgot. Tisztába tesszük, én megemelem, valahogy bírom tartani, fél, kapkod szegény Gopszi, de aztán sikerül. Fektetjük az ágyon, felpolcozva.

Aztán ülünk az asztalnál, másfél méternyire tőle, és csendben beszélgetünk. Most már tudjuk, haldoklik. Időközönként egy-egy kiáltás, majd elernyed valamiféle szunnyadásban. De megismert, amikor kérdeztem, hogy megismer-e, jelezte, sőt igent is mondott – *Ja* – egészen-egészen halkán németül, igen, bár fogsor nélkül nehezen érthető a szava. Olyan békés ez az este, megnyugodva, elfogadva... Nekem az is könnyebbség, hogy nem tud felállni már, s ezért nem kell féltennem az eleséstől. A tisztába tevést a fölvgadosott gyermekpelenkákkal, liberókkal oldjuk meg. Másnap Éva vesz egy ágytálat, melyre aztán mégse lesz szükség.

Később Éva hazamegy a gyerekekhez – gyerekek? –, a legidősebb már húszéves, a legfiatalabb is tizennégy. Anyám a megnyitó alatt egy órán keresztül egyedül volt. A tévét nézem, a híradót, istenem, egy lassan egyre szabadabb országban, a kiállításról az összefoglalót, majd a napzártát. Magamon csodálkozom, látva magamat az összefoglalóban és a napzártában. Milyen közel áll a szemem. Milyen sírós az arcom. Ezt talán csak én veszem észre és értelmezem így.

Fél kettő, mire lefekszem. Alig aludtam. Gopszi időnként, egyre halkuló erővel, egyet-egyet kiált kétségbeesésében. Inni nem tud, próbáltam neki vizet adni, teát, de alig valamit, ha fel akartam ültetni, kétségbeesett hevességgel rázta a fejét, lehet, hogy az ágyban felülni fájdalmat okoz neki, mindene fájhat. Ezt más nem élheti át, hiába van vele. Még egyszer tisztába tettem, felemelve a combját, úgy nyúltam alája, sikerült, bár azt hiszem, ez fájhatott neki, de utána elmerült valamiféle kábultságba egy ideig. Szerettem. Még nem tudtam, mennyire. Majd.

Hatkor már felébredtem. A másik szobában olykor feljajgat, teljesen erőtlen. Nyolc előtt bejelentettem a körzeti orvosnak, hogy haldoklik. Fél kilenckor már itt volt. Gopszi éppen felült, de teljesen összeesve, az ágy mellett álló varrógépasztalra támasztva a kezét. – Szenved – mondta Botos Mária –, nehéz lehet magának ezt látni. – Megkérdezte, ne segítsen-e. A szónak rejtett hangsúlya volt. Gondolkodtam. De hiszen ő maga is meg akar halni. Tudtam, mennyire tud rendelkezni a sorsával. – Igen – mondtam halkán. Beadta az injekciót. – Ettől majd összecsuclik, ne fektessék túl magasra, mert megnyomja a belső szerveit. Este még hívjanak fel. – Nem tudta megmondani, mennyi ideig tarthat még. – Egy kis víz van már a tüdejében is – mondta. – És elképesztő, hogy milyen erős még mindig a szíve, hogy így bírja. – Én értettem ezt. Életének utolsó két-három évtizedében olykor panaszkodott: – *Ich habe Herzbeschwerden.* – Így magyarul lehetetlen. Nem „szívpanaszaim vannak”, nem „Klage”, ennél sokkal meghittebb, valami olyan, hogy éppen rosszat érez ott. Mindig erős volt a képzelete. Ha az ugyancsak erős realitásérzéke nem tudott érvényesülni – ki

tudja a lelkét reálisan érezni? –, akkor az volt a realitás, amit képzelt. Volt tehetése a festéshez, és sokat énekelt, csak úgy magának – és nekünk, gyerekeknek. A teljes német dalkészletet, melyet egészen másként, mégis ugyanúgy viszont-hallottam Schubert zenéjében. – Nem láttam még embereket, akik ennyire nem utasították vissza a szenvedés látványát – mondta, mielőtt elment volna doktor Botos Mária, arra célozva, hogy vállalni akartuk, hogy itthon, velünk haljon meg. Hiszen maga akarja így, rendíthetetlen volt ebben, szeretne itt meghalni, abban az országban, mely soha nem volt az otthona, és csak a lakás maradt, és a néhány még itt élő svájci barátnő. Itt, ami az övé volt, ami az ő keze nyomát viselte, ahol otthon lehetett, itt akart meghalni. Mindennap beszéltünk erről. Ezért ez a lakás mindig az övé maradt, és nem számít, hogy sehol sincs már az a lakás, noha a hely, a falai ugyanúgy megvannak a harmadik emelet hármaskör alatt. De senki nem tudja, ki és mi él velük és benne örökre, a falak között, melyek mindent láttak.

A talpas svájci zászlócska a varrógép szélén, az ágya fölött, országunk jelképe, mellyel ő teljes összhangban volt, melyet annyira szeretett, és ami a legjobban fájt abban a rendszerben, hogy nem adatott meg azokban az évtizedekben, amikor annak ideje lett volna, hogy együtt lehessünk, amikor az ötvenes évek közepétől meglátogathatta végre a szülőfaluját, amikor még éltek az osztálytársai, későbbi barátnői és barátai. Amikor már lehetett volna, istenem, hogyan is lehetett volna, csak a gyűlöletemet tudnám igazán teljesen visszafojtani, akkor már késő volt, már nem tudott igazán utazni, és már alig élt valaki azok közül, akikről annyit mesélt, akik emlékeztek volna még mozgékony, apró, kövérkés lényére, fiatal korában a kis „Rösslire”, aki, *wenn am andren Ende am Stadtrand die Blasmusik ertönte, musste ich sofort die Beine heben*, ha Olten másik végében felharsantak a rézfúvósok, nyomban emelgetnie kellett a térdét a polkára, és úgy vágatott végig a városkán, akár egy kis lovacska, felnőtt korában pedig a *die Modistin Hedy Stumpf*, a kalapos a kalapszalonzójában, akinek ember- és életélménye volt mindig a legmegfelelőbb kalap megtalálása a legmegfelelőbb vevőnek.

Alig aludtam, a másik szobában olykor feljajgat. Telefonálok a testvéremnek, ő messze van. Aztán András unokatestvéremnek, még kilenc előtt beállít, kicsit sír. Megjelenik az anyja is, keresztet hoz (pedig van a lakásban), ott függ a falon, imádkozik, egy rózsát is hoz, elmegy, hogy papot hívjon délutánra, a plébános fog jönni, Bölcsfalvi István.

Tízre épp beérek a zsúri ülésére. Éva ügyel rá. Folyton haza gondolok. Megbeszéljük, hogy teljesen nyíltak leszünk, mindenről tájékoztatunk. Aztán sietek haza a Belvárosból a Bulcsú utcába. Évát még ott találom, aztán magamra maradok. Délelőtt még jön egyik unokahúgom, beszélgetünk anyám ágya mellett, az asztalnál. Éva mondja, hogy mindvégig volt benne valami békés és szép.

Aztán készülök a pap érkezésére. Bölcsfalvi plébános kissé csalódottnak látszik, amiért anyám maga nem tud már gyónni. Magyarul ezt amúgy se tudná, a nyelvnek ezt a részét sohasem tanulta meg. Én meg a német megfelelőjét. Itt van már a legfiatalabb unokahúgom, Laura és legkisebb lányom, Fanni, miközben a plébános feladja az utolsó kenetet. A teát nem fogadta el, siet tanítani.

Este előkészítem a zsebkendőt, amellyel majd felkötöm az állát. Egy nem elég, kettőt csomózok össze. A görgős tálalóasztalra teszem. Németül a szüleim

mindig úgy mondták: *der Servierpoly*. Azóta is bánom, hogy odaajándékoztam vagy eladtam, mert még nem tudtam, micsoda ritkaság egy ilyen elhúzható üveges, vékony rózsaszín műmárvány tetejű változat. Talán el is fért volna a Nyúl utcai lakásunkban. A kifejezést soha másoktól nem hallottam, és azóta se tudom kinyomozni az eredetét a weben. Néhány bútordarab azért most is megvan, vagy nálam, vagy egyik unokájánál.

Fél nyolckor tisztába teszem. Van kaka, szerencsére nincs összekelve az ágy, a második, kisebb gumilepedő, fölötte a kis lepedő, és azokon a pelenkák beváltak. De már súlyos fölfekvése van, nem értem. Ilyen gyorsan hogy alakulhatott ki? Bekenem. Csak úgy tudom tisztába tenni, ha az oldalára fordítom, ezt nem nagyon tűri, vergődik, alig van hangja, azzal próbál jelezni – még nem tudom, hogy életének utolsó hangjait hallom. Valami *nicht, nein*, de az övé, amiben benne volt az ötvenhárom évnyi együtt töltött, örökké megőrződő lét; pedig csak azt jelzi, ez mennyire nem jó neki, a mozgatás. Mégis, utólag, a zenéjük, akár a végtelen kedvesség. De hát nem tudom másképp megoldani, mindig vissza-visszafordítom. Tagadóan rázta a fejét, amikor felültettem, félig nyitott szájjal, arcán rémület, de benne volt a bizalom. Hogy érti, a felültetéssel fájdalmat okozok neki, de tudta azt is, hogy visszafektetem. Csak én tudom, hogy alapjában véve mindig szorongott, de abban még az utolsó napjaiban is rendíthetetlenül hitt, hogy jó kezekben van, mert ezek nem idegenek, hanem az ő megteremtett világának szereplői. *Krach gemacht, mich allein gelassen*, a bejegyzése még kilenc nappal a halála előtt. Akinek otthona ez a nyelv, tudja, nem, ez nem elég, a nyelvében érzi és átéli, hogy ez abban a helyzetben is milyen kedves, meghitt hang, mennyire nem bántó másokra nézve, ahogy jogos haragjában a telefonba kiáltotta, nem, suttogta, nem, süvöltötte halkán, hogy *lasst mich doch nicht allein, es dauert ja nicht mehr lange. Nimmt Ferien*. Így azokhoz szól németül az ember, akiről tudja, hogy szeretik. Az egyszerűsége bearanyozta gyerekkoromat, hogy érezni és szeretni tudott, ami örökké könnyebbé tette a bűntudatom elviselését.

Végre készen vagyok, végleg a hátára fordítom. A viszonylag széles arca, a jellegzetes, apjától származó, közel álló szeme, akárcsak az enyém. A felgyűlő víztől megint ráncatlan, fiatalabb, teljes, maga a megőrződő kapaszkodó benem. Ő vagyok.

Háromnegyed kilenc felé megnézem újra, felhajtva a vékony lepedőt. Barnás, híg ürülék látok a combjai között, mint valami vályúban, az ödémás combhúskok között.

Nehéz munka kezdődik. Először felülről távolítom el, vécépapírral, nedves rongyokkal, mellettem vödör, olykor rohanás a fürdőszobába és vissza.

Aztán megint kénytelen vagyok az oldalára fordítani, a fal felé. Gyengén tiltakozik, erőtlenség; ha több ereje volna, bizonyára nem hagyná. Így is majdnem vissza-vissza tud fordulni, ha nem akadályoznám (korábban próbálkoztam úgy alája félni, hogy felemeltem a combját, de ez most már nem ment). Láttam rajta, széttátja a száját, arcán teljesen rémült tiltakozás (soha ilyen), fájdalmat okozhat (az előző este még így csináltam, kibírta). Sokszor újra kellett kezdeni, a végbélnyílásából, mint valamilyen kilyukadt tömlő nyílásából, időnként megállíthatatlanul híg bélsár buggyant elő, előlről és a vaginából is ki kell törölni, nagyon féltem, hogy befertőződik.

Egyszerre – már éppen készen vagyok – érzem, hogy valami lassan megváltozik. Még nem is tudom pontosan, mi szűnik meg, de fordítom vissza a hátára. Látom, nem, nem látom, érzékelem, hogy az a gazdag neszezés, zaj, mely az élő szervezet működésének sajátja, nincs. Odahajlok, nem jár a levegő a szájon át nézem tüdő nincs mozgás már csak a félig nyitott száj benne a nyelv az tesz még néhány ritmikus mozgást fel-le fel-le lassan egyre lassabban félig hunyt szem nem nyitott de belenézek megtört istenem most belém ó jaj hát soha... ez a soha már, a soha már hát itt van, hát most véged van te nagyon szegény, te nagyon szerencsétlen, hát igaz lehet? hogy most már végre vége van, hogy nem szenvedsz többet megszólalok egyre jobban sírva, *Mutti, liebe Mutti, es ist vorbei*, vége van, *Du armes, liebes Muttli, mein liebes Mütterchen, es ist also vorbei Du leidest nicht mehr*, már nem szenvedsz tovább, *o mein Gott, meine liebe Mutti, jetzt bist Du schon fort*, most már elmentél, *es ist schon fertig*, készen van már, vége van már, *Du leidest nicht mehr*, már nem szenvedsz, *mein liebes, mein liebes...* és ráhajlok, és hozzáborulok, a szegény arcához, a bőrét tapintom, a hűlő kezét, szegény leesett boldogtalan állat, a fogatlan ínyekre zuhant ajkakat, a meghitt szarkalábráncos szemű arcát, öreg, aszottá vált vonásait, a meleget a nyaka tövében, melyet még őriz, tapintom a kezemmel, még meleg, de keze már hideg, mennyi telt el, néhány perc, az óra, most kilenc múlt egy-két perccel, amikor az oldalán, akkor amikor megkezdődött, még nem vettem észre, amikor abbahagyta, hogy vissza, akkor lehetett 56-58 nyolc után, Istenem, de szelíden haltál meg, de észrevétlenül távoztál végleg tőlem, és újra *meine liebe Mutti, liebes Muttile, du armes, es ist also fertig, Du bist darüber, hast viel gelitten, du kleines, du unglückliches-winziges*, Te szegény, hát akkor befejeződött, ez a véglegesség e pillanatban kimondhatatlan és elviselhetetlen, túl vagy rajta, sokat szenvedtél, Te szegény kicsi, Te szerencsétlen icipicike... Egész életében kis termete volt, kövérkés, de dinamikus. Elmentél, *Rössli*.

Percek múltak, mintha egy új időszámítás kezdődött volna. Újra meg újra végigtapogatom, hol meleg még, hogy érezzem, ott még inkább ő van, mint ahol már hideg, a nyaka tövén, ott a vastag, kékes ereken, a füle alatti, a takaró és a párna között *oh Mutti*, ott még meleg vagy, Te áldott, az áldott meleged, még egy óra múlva is érzem a melegséged nyomát, de már mozdulatlan vagy örökre, olyan, mint a többi tárgy ebben a térben, csak az icipici meleg még a tarkód alatt, ez milyen sokáig tart, még másfél óra után is érzek valami egész halványat belőled, mindig újra odanyúlok, mint aki nem tud belenyugodni, hogy elveszített, *Mutti*, Te szegény kis svájci, belenyugodtál a honvágyadba, adottságnak vetted a realitást is, meg az érzelmeidet is, semmit se adtál föl, de elfogadtad a létet, és mondogatom újra neki, pedig nem ő hallja már, *es ist vorbei, siehst Du, es ist endlich vorbei, liebes, es ist fertig, Du leidest nicht mehr, mein liebes Mütterlein*, végre vége van, Te édes, nem szenvedsz már, kicsi kis *Mütterlein*, aki csecsemővé változtál ezekben a napokban, akit megpisiltettem, ödémás combjaid közé tolva az edényt, előtted térdelve, miközben Te álltál, támaszkodva a varrógép-asztalba, melyre egész testeddel támaszkodtál, rajta a varrógéped, a lábajtású, az sincs már meg azóta, pedig most de kellene, hogy legalább azt megsimogathassam, átöleljem, amelyen annyit dolgoztál nekünk, megvarrva mindent, amit kellett, pénzedet is megkerested velem, magától értedődő volt ez Neked, mennyire elválaszthatatlan volt tőled az a gép, ez az egyik legszelídebb-legotthonibb az

összes emberi munkaeszköz közül, anyai eszköz, barnára politúrozott faasztalos Pfaff varrógép, körforgós fonalfogós, *der Greifer*, nekem az egyik legkorábbi megismert szó a külső, tárgyi világból, én pedig közben a faállvány lábai között csúszkáltam a lábítón – *der Fusstritt* – keresztül, miközben Te hajtottad, és a csillogó, ezüstös greiferen át a cérnát húzogattad föl a varrógéptalphoz, fogaddal elharapva a szálat, hogy befűzzed *ins Nadelöhr*, a tűfokán keresztül, *Mutti*, a vaginád szeméremajkai ott lógtak a szemem közelében, ősz szőreid között csöpögött az átlátszó vizeleted, és olyan meghitt voltál, annyira esendő és természetes, és olyan bizalom volt Benned irányomban, tudom, hogy mindig is ez volt a fundamentum, hogy tudok hinni abban, hogy lehet örülni az életnek, ezt ennek a bizalomnak köszönhetem, hogy ez kitörölhetetlen bennem, hogy szeretted, még kockázatos is volt, hogy ennyire szeretted, de megúsztam, nem tetsz róla, hogy a mérték nem pontosan sikerült, de mit számít, ahogy tisztába tettelek és megmosdattalak az elmúlt hetekben, beleállítva a kádba, később, amikor már nem tudtad kőkemény ödémás lábadat emelni, a műanyag, kék lavórba, és kezem a tusolót követve végigsimítottam rejtett pontjaid, megereszkedett bőröd, lábad közét, ahol ki tudja mikor maszturbálhattál utoljára, élmény volt látni először a végbélnyílásodat, micsoda más valami, istenem, pedig azt hittem, nem leszek rá képes, és olyan természetesnek bizonyult, és olyan esendő volt a nyílásaid, az is, amelyen keresztül szültél, amelyen keresztül beléd hatoltak, korábban a svájci barátaid, akikről mind meséltél, aztán a férjed, *mein Mann*, az apám, *mein Vati, unser Vater*, az öreges szőreid most, és ahogy nem bírom tovább, és abbahagyom a szólóingatásodat, hogy pihenten megint feléd forduljak, és *mein liebes Mütterchen, du mein unglückliches, es ist ja vorbei, siehst Du, es ist endlich vorbei, du leidest ja nicht mehr*, végre már vége van, elmúlt, ezen a reggelen, de már hétfő reggel is, *ich möchte sterben*, szeretnék meghalni, suttogtad alig hallhatóan, nemcsak nekem, hanem a világegyetemembe, elfelejthetetlenül, és ez mindennél egyszerűbb volt, mindkettőnknek, semmiben sem különbözött attól, ahogy gyerekkoromban megérintetted, nagyon kellett, az is, és most ez is, mint legeslegutolsó ajándék Tőled, a felneveltetésemhez. Megajándékoztál a haláloddal. Teljessé tetted az életem.

Még ezen a reggelen is megismertél, és este fél hét felé, másfél órával a haláloed előtt, még akkor is, amikor hozzád hajoltam, *Mutti, ich bin's Rudi, erkennst Du mich*, én vagyok, Rudi, megismersz, alig észrevehetően, de igenlő mozdulatot tettél a fejeddel, a párnára hanyatló, szegény öreg koponyáddal. Legalább tudtad, nem hagyunk egyedül.

Felállok. Lélegzem. Percek telnek vagy órák? Aztán hozzákezek. Befejezem a tisztogatást. Nem emlékszem, hogyan vettem le róla a hálóinget, hogyan adtam rá a ruhát, amelyet a legjobban szeretted viselni, amikor örömet érzett egy-egy látogatáskor, vagy elment sétálni. El-elfeledkeztem róla a tevés-vevés közben... és egyszerre, egyszerre-egetyszerre belém hasított a tudatára ébredés, hogy nincsen már, hogy soha már. Hihetetlen, egészen ritka fájdalom.

Aztán leültem az ágya mellé állított, fehérre festett, régi székre, az egykori gyermekszobából, melynek eredetileg gyönyörű sárga színe volt, és néztem, néztem a vonásait, a kicsi testét abban a kiskockás ruhában, melyben szerettem látni, a lila sállal a nyakában, mely eltakarta a golyvát, melyet annyira szégyellt, néz-

tem, és megpróbáltam újraélni, felidézni a halála pillanatait, amikor észrevettem, hogy nem lélegzik, amikor belém döbbsent, hogy hát bevégeztetett, *es is vollbracht*, hogy amire már rég készültünk, hogy ezentúl ez végérvényes, és nélküle. Próbálom felidézni az állapotomat, azt a mély szánalmat, amit soha életemben addig, a kis teste, a kedves lény, és ez a szánalom üdvözítő és megszabadító, mázsás súlyú állapot, amiben próbáltam neki mondani, hogy hát most már végre végleg megszűnt a szenvedése, véget ért, amitől ezekben az időkben annyit kínlódott, szegény kis *Mutti*.

Reggel a vekker ébresztett, mélyen aludtam. Átmentem pizsamában, néztem, és sírtam megint egy percet. Felidéztem a tegnapi estét, a szánalmat, mely egyszerűen jó és elviselhetetlen.

Később Éva hívott, hamarosan jönnek. Fanni rögtön sírt, mikor tegnap este elmondtam neki, Zsófi talán később, magában, valószínűleg nem tud olyan könnyen sírni. Krisztián már aludt este, de mikor eljött, piros volt a szeme. Éva felkelés után elmondta neki.

Várom őket, ugyanakkor valahogy örülök, hogy még van idő csak vele lenni egyedül.

Bokorné átjött az egyik szomszéd lakásból, mert a folyosóról meglátta az üvegezett bejárati ajtón keresztül, hogy valami gyertya ég. Megérintette. Jóban voltunk, apámat még ismerte a húszas évekből, amikor az ő családja is abban a Külső Váci úti házban lakott, ahol korábban apám a szüleivel. Nem szeretném, ha mások jönnének, mielőtt Éva és a gyerekek.

Telefon Botos doktornőnek meg a testvéremnek, akinek előadása van az egyetemen, üzenetet hagyok.

Botos doktornő éppen elmenőben van, mikor a gyerekek és Éva megjönnek. Elsírom magam a vállán.

Utána elmesélem nekik, milyen szelíden is mutatkozik meg a halál.

Éva elmegy, hogy megrendelje a hamvasztást és az urna hazaszállítását. Anyámmal már korábban mindent megbeszéltünk. A kertünkben szórjuk a földbe a hamvait, a kertkapu közelében, ahová megmutatta. Ennél jobban nem lehetne megoldani, mindnyájuknak. Még ha majd előbb-utóbb lassan teljesen elfelejtjük is a hely jelentését. Előbb Évának még el kellett mennie a kerületi főorvoshoz, hogy aláírja az engedélyt a boncolás elhagyásáról.

Várom a halotyszállítókat, akiket a doktornő megígért, hogy megrendeli. Éva felhívott, mert kiderült, hogy a papírokon valamit elfelejtett aláírni, újra el kellett mennie hozzá.

Rendezem a papírokat, az értesítendőik neveit, a sok cédulát. Milyen rendes volt hozzánk, rendet tartott, áttekinthetőt.

Összegyűjtöm a kidobandókat, sokat le is viszek a kukába. Neki mindez érték volt. Én is fontosnak tartom a feljegyzéseket, de sok mindent csak ő tartott szükségesnek félretenni. Most már csak az lesz, amit mi akarunk. A felismerés első perceiben nehezen viselhető, büntudattal teli hiányérzést okoz... Eltart egy ideig, míg hozzánövök.

Várom a halotyszállítókat. Ha találkozom valakivel a házban, elmondom, hogy meghalt, így a közvetlen szomszédunknak, Dimitrov néni, akinek a fia kora gyerekkorunktól az egyik házbéli barátom volt. Meg a házmasternek.

A délelőtt folyamán kitűztem a géppel írt gyászjelentést a házbelieknek. Négyemeletes, átriumos, függőfolyosós (gangos) bérház; ebben élte le egész magyarországi életét. Ebben születünk. A Váci és a Lehel utat összekötő széles, akkor még sárga klinkertéglával burkolt utcában. Az északi oldalán a mi házunkkal együtt hét négyemeletes bérház meg az egykor Majlát-féle autószerelő üzem épülete nézett dél felé, a Lehel térre. A piac még nagyon sokáig nyílt tér volt, két oldalán egyforma stílusban, fából épített eladóbódékkal, melyet a város belseje felé a Ferdinánd tér zárt le a jáki templom román kori stílusában épült templomával. Kamaszkoromig sokat jártam oda misére, gyónásra, ott kereszteltek engem meg a testvéremet. Apám meg anyám csak egyetlenegyszer volt velem misén. Anyám pontosan megmondta, mi a felfogása, ebbe nőtem bele. Nagyon egyszerűen és természetesen fogta föl a vallást is. Apámat meg sohasem kérdeztem. Problémája neki sem volt, más okból. Nem az kötötte le.

A szállítók fehér, koporsószerű ládával érkeznek. Megkérdik, hová lesz, mondom, a Kegyelet Gmk-nál rendeltük meg, hamvasztás, Új Köztemető, mondják, ott van a hamvasztás, mi ide kérjük majd, igen, ma már ki hogyan akarja, most múlik ki a pártállam, ez is nagyon velem van. Még egyszer a tenyereim közé veszem a meghitt hullaarcát – apámé egyáltalán nem volt ilyen –, sokáig simogatnám, annyira örökké kedves, de nem sok idő van. Föléje hajolva néhányszor még megölelem, aztán oldalra állok, a négy férfi közül kettő a végtagjainál megemeli. – Fel is van öltöztetve – regisztrálják megkönnyebbülve még az érkezésükkor. Felemeléskor az addig természetes, békés vonásai megtörttek, szája nyílik, szeme már előtte is félig, a fej hátranyaklik, szegény hullám, boldogtalan holttestem, benne vagy a ládában, kezedet megint összekulcsolják a hasadon, még lehetett, megint lezárom a szemét, amely pillantásával biztonságossá tette a lételemet, a fehér lepedőt, melyet adtam, s amelyben beletettek a koporsóba, rád hajtják, majdnem betakar, kis szünet, hogy majd meg akarják ragadni a ládát, a trapéz alakú fedelet, hogy rátegyék, odalépek, a csontos, sárgult kezén az ujjai, melyekkel cirógatott, megsimítom, éppen hogy megérinthettem. Már lépek is vissza, az utolsó pillantás, de később nem tudok visszaemlékezni, hogy most azt a képet látom-e, amilyen az arca a koporsóban volt, vagy egyet az ezernyi más kép közül, melyet ezeken a napokon róla láttam, túl rövid volt az idő, nem sikerült megörökítenem megbízhatóan arcának utolsó látványát, a nekem utolsót. Pedig még van arca abban a sötétben is, ahogy a ládában viszik, mindaddig, míg el nem kezdődik körülötte a forróság, és olvadozva sercegni nem kezd rajta a sárgássá vált bőr, hiába mondtam volna neki, hogy *es ist vorbei, Mutti*, túl vagy rajta, még ki kell állnia valami szörnyűt, azt az izzást. Vagy mindez már semmi ahhoz képest, amit az élet miatt áll ki az ember. Ő, aki tudott nekem beszélni, sokat és mindig a szép hazájáról, ahol nekem pasztellkékek az utcák, zöldek a hegyek, és minden örökké ragyog. Szerette, és én is szerettem. Realista volt, kibírta 1945 elején a frontot, utána ezt az összeomlott és később még rettenetesebbé vált országot, a honvágyát, talán azért is, mert tudott róla beszélni, mesélni, és volt, aki mindig hallgatta. Hogy milyen lehetett neki ez a változás, annak jelzéseit a szavaiból csak én hallhattam és ismerhettem meg, mert nekem közvetítette, de meghittén, természetes átélésbe ágyazva, és ezért nem a tragédia, hanem csak egy olyan pokol jutott nekem az eszembe,

melyben mindketten vagyunk ebben az országban, és ez az, amit ki kell bírni. Akármilyen is volt, esendő, erős is volt, hogy mindannak ellenére, amit egész lényével átértzett, zokszó nélkül, derús kedéllyel, és sokat énekelve fiatalokorának dalait, a nyitott konyhaablakon át néha az egész házban hallani lehetett, és nem zavarta sem őt, sem engem.

Fent megint előnt a zokogás, ez a végleges üresség, ami most már örökké így lesz ebben a lakásban nélküled, melyet néhány év múlva el is fogunk adni. Tudtam, hogy elmúlik, hogy szükségem van erre az utolsó zokogásra, és hogy ha sikerült később az egészet újra leírni, alig fogom tudni elkerülni, hogy meg ne kísértessen újra, de ez is jó. És mára, amikor ezt írom, teljesen nyilvánvaló már, hogy semmi közöm *a szív segédigéihez*. Megküzdöttem e felismerésért. A sírás egészséges. Ahogy utána az evés is. Mindig mondogatta: *utána egyetek egy jót. Es ist gesund. Beruhigt die Nerven. Die Natur. Und schön*. Megnyugtatja az idegeket. A természet, amely szép.

Aztán elmondtam, hangosan, az üressé vált szobában, akarattal, nem bántam, akár egy ritust, teljesen formálisan, halotti ima helyett, a későbbi, időnkénti felidézésekkor bekövetkező, egyre ritkább találkozásokig, végleges búcsúként, hogy *liebe Mutti, bald kommst Du wieder zurück zu uns, in die Nyúl utca*. Hamarosan visszajössz hozzánk a Nyúl utcába. A fehér láda a hullaszállítóban valahol a Lehel utcán, majd a Dózsa György úton robog veled, csak össze ne cseréljenek, csak épségben Te térjél megint hozzánk a kertbe, átalakultan, *Muttim*.

A szobában a kék lepedő az ágyon – és nem álmodom én hihetlent, az altestének helyén még valami egészen gyöngén érzékelhető testmeleg nyoma. Ott tartom egy ideig a kezem, átadva magam valami utolsó üzenetnek. Aztán már csak a puszta lepedő biztosítótűkkel rögzítve, hogy tisztába tevéskor össze ne gyűrődjék, és néhány kakafolt barnasága, melyet a tested eltakart. Most ki lesz minden mosva, és aztán mi fekszünk beléje.

Ahogy később, amikor átnéztem mindazt, ami utána maradt, meghatódom attól is, hogy ilyen rendet hagyott maga után. Pedig előre tudtam, magától értetődő. Nem a tárgyak rendszerében hagyott rendet, mert ez neki soha nem volt öncél. A szellemi hagyatékában: a címek, a levelek, azok jegyzéke, akiket a halála esetén értesíteni kell, a még élő svájci barátnőjének, Alice Wolfnak küldendő, már előre megírt halálhíre, az iratai és az írásos, hosszabb feljegyzései az életéről. Meg a sok levele. Svájcba. A testvéreinek, a háború előtt Magyarországon élt svájci barátnéjának, Clärlynek, és nekem meg a testvéremnek. Mindig másolatban levelezett. És a levelezőlapjaik a házassága előtt apámmal (*Mein lieber Josi!*) – melyek annyi mindent lepleztek, és számomra lelepleztek.

És pénz, amit megtakarított. Ő. Akarva és csakis nekünk. Ez se a *hét krajcár*.

Szabáskönyvecskéje, *das Schnittbüchlein*, mindannyiunk szabásmintaméreteivel és -rajzaival.

Ahogy nem tudta már meggyújtani a gázt: vékonyvá vált, ráncos öreg ujjjaival majd szétlapította a gyufásdobozt, ameddig nem láttam meg, hogy próbálja a kiáramló gázt meggyújtani, nem is értettem, miért lapulnak el ennyire a gyufásdobozok. És ingerült lettem. És abban a pillanatban tudtam, hogy szégyellni fogom, és jóvátételtenül fáj majd utólag, és mégsem tudtam tökéletesen uralkodni magamon soha...

Állok. Felidézni próbálom, milyen volt egy fél, egy egész, öt nappal ezelőtt, egy héttel ezelőtt, egy éve, egy évtizede, ötven évvel ezelőtt az, akinek az arcát kisgyerekként már az emlékeimbe véstem, amikor még fiatal volt, a bársonyos, nőies bőrével, telt, asszonyos vonásaival, dinamizmusával.

S most, lassan több mint tizennégy óra elteltével, rá kellett jönnöm, nem hogy hiába erőlködöm – nem is szabad ezt tovább tennem. Nem szabad akarnom, hogy megállítsam az időt. Nem akarhatom, hogy legyen visszatérés. Kifelé.

Szakszöveg befejezve.

Felriadok – Éva telefonja. Utána belém: nincsen már!